

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG
1201
.N24

Nash Jezik.
НАШ ЈЕЗИК

XXVI/4—5

UNIV. of MICH.

FEB 28 1986

Current Serials

**БЕОГРАД
1985.**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVI (нова серија)

Св. 4—5 (1985)

САДРЖАЈ

Извори супстанције и структуре српскохрватског књижевног језика (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	167
Структура слога и проблем силабизација у српскохрватском језику (РАДОЈЕ СИМИЋ)	181
Именичка образовања с префиксима <i>над-</i> и <i>под-</i> (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	205
Неки случајеви конгруенције у језику Марка Миљанова (БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ)	220
Гласовне промене у енклизи (ЗОРКА КАШИЋ)	228
Из терминологије и лексике	
Неки проблеми српскохрватске дијалектолошке номенклатуре (ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ)	234
Термин <i>видео</i> (ЈАСМИНА МИХАЈЛОВИЋ)	241
Из проблематике именица с месним значењем (ТАТЈАНА ЖИГИЋ и ИВАНА ПРИБИЋЕВИЋ)	253
Дописи и питања	
Негација уз инфинитив и рјечцу <i>да</i> + презент (МИЛОРАД ЂИРКОВИЋ)	261
Писање сложених скраћеница (ДУШАН НИКОЛИЋ)	264
Напомене уз два претходна прилога (МИТАР ПЕШИКАН)	269
Око часа и сата (МИТАР ПЕШИКАН)	273
Хроника	
ПАВЛЕ ИВИЋ: О актуелним проблемима нашег књижевног језика	276
Спомени	
Четврт века од смрти Александра Белића (ДРАГО ЂУПИЋ)	282

СТРУКТУРА СЛОГА И ПРОБЛЕМ СИЛАБИЗАЦИЈА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду биће говора о два питања у вези са слогом. Прво ћемо се укратко осврнути на неке ставове о природи слога као лингвистичке јединице. Затим ћемо се нешто дуже задржати на теоријском разматрању и практичном разрешавању проблема силабизације, тј. рашчлававања фоничког низа на слоге.¹

Значај слога у језику и науци о језику

У *Правопису српскохрватскога* (односно *хрватскосрпскога*) *књижевног језика* од 1960. релативизиран је значај слога јер је преношење у нови редак ослобођено зависности од слоговне границе како је она конципирана у ранијим правописима.² Стога је из правописног текста сада изостао анекс о слогу. То ипак не значи да је слог изгубио актуелност и као лингвистичка јединица, те да његово изучавање треба забацити.

Десосир слогу приписује велику важност у језичком развиту јер га сматра оквиром и регулатором гласовних промена: „Наука о звуцима постаје драгоцен тек онда када су два или више елемената повезани у односу унутрашње зависности, јер се [ту] јавља ограничење за промене једног после промена другог“ („car il y a une limite aux variations d'un d'après variations de l'autre“)³. „Поред фонологије врста — закључује Десосир —

¹ Рад представља унеколико престилизовано поглавље ширег текста, само унеколико престилизовано. Отуда извесно сиромаштво у навођењу литературе, и неразвијеност неких мисли.

² Исп., А. Велић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд 1923, 92—96; Д. Боранић, *Правопис хрватскосрпскога језика*, Загреб 1936, 6. изд., 77—79. А на другој страни, М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1970, 2. изд., 156—158.

³ Ф. де Сосир, *Општа лингвистика*, Београд, 1969, 63. Превод је унеколико исправљен према: F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*. Ed. critique prépr. par T. de Mauro, Paris 1976, 78. У нем. преводу, F. De Saussure, *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft*, 2. Aufl., Berlin

има, дакле, места и за једну науку чија полазна тачка јесу бинарне групе и след феонема“⁴.

Б. Малмберг истиче да слог „представља један од основних појмова фонетике“. „Фонетичари — напомиње он даље — при томе нису увијек сложни када се ради о дефинисању слога дијелом због тога што се при давању његове дефиниције полази са различитих гледишта (акустичких, артикулацијских, функционалних), а дијелом и зато што апарати... нису фонетичарима омогућили да одреде границу слога“⁵.

Природа слога

Н. С. Трубецки у *Основима фонологије* покушао је да продре дубље у суштину слога од класичних теорија које се задовољавају циркуларном дефиницијом ове јединице као групе гласова. Он истиче да је „чак и са чисто фонетског гледишта „слог“ у основи нешто сасвим друго него комбинација вокала и консонаната“⁶. — „Фонолошка прозодијска јединица — додаје он — није наравно напросто идентична са „слогом“ (у фонетском смислу), али је увек у вези са слогом утолико што, зависно од језика, чини део слога, или низ слогова. Јасно је да њихове особине не могу бити идентичне са... вокалским и консонантским особинама“. „Пошто прозодијска јединица — закључује Трубецки — мора бити замишљена као „музикална“ (ритамско-мелодијска) јединица, или боље рећи, као елемент музичке јединице, следи да се „прозодијске особине“ односе или на специфичне особености сваког елемента једне мелодије (интензитет, висина тона) или на врсту рашчлањавања те мелодије у процесу фонације“⁷.

Трубецки се одлучно изјашњава против изједначавања слога са групом гласова, али исто тако се не усуђује да стави знак једнакости између ове јединице и „музичке јединице“. Следи да је слог јединица релацијског карактера која повезује „музику говора“ и гласовну структуру исказа. Утолико нпр. треба прецизирати схватања која износи Е. Паулини⁸ када указује на „особеност слога као чиниоца ритма, тј. носиоца прозодијски релевантних обележја“. „Основна функција слога — наставља Паулини, и у томе има потпуно право — јесте да образује контрастне спојеве

1976, 58, стоји: »Denn die Veränderung des einen ist gemäss den Veränderungen des anderen begrenzt«, — што боље одговара смислу оригинала од српскохрватског превода, цит. место.

⁴ Ф. де Сосир, *Општа лингвистика*, 64.

⁵ Б. Малмберг, *Фонетика*, Сарајево 1974, 69.

⁶ N. S. Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, Prague 1939, 85.

⁷ Цит. место.

⁸ E. Pauliny, *Slovenská fonológia*, Bratislava 1979, 103.

фонема као гласовних јединица са дистинктивним обележјем". Иста мисао формулисана је овако у *Основама фонологије српскохрватскога књижевног језика*:^{9a} „Контрастивна функција фонеме служи као основица фонолошке сегментације исказа. Али да би се контраст успоставио, неопходна је поларизација: обједињавање супротних обилежја. То се дешава у слогу". Додајмо сада да је слог минимална јединица фонолошке сегментације у којој је спој фонема ограничен ритамско-мелодијским оквиром.

Силабизација и питање границе слога

Иако се није дубље бавио фонолошким проблемима, проф. М. Стевановић је у свом универзитетском уџбенику⁹ обратио пажњу на све релевантне моменте који утичу на силабизацију говора, тј. на рашчлањавање исказа у слоге. Чак је уочио и хијерархију која међу њима постоји. Он прво утврђује да се „теоријски, према природи гласова који улазе у састав једног слога, као и према дужини самогласника у словима и сл., може утврдити где се завршава један и почиње други слог..." Затим додаје: „Само се по себи разуме да тамо где имамо фонолошко-семантичку [прецизније: морфофонолошку — Р. С.] границу међу деловима сложених речи, она остаје и као граница између слогова без обзира на улогу дужине самогласника и природу сугласника..."

Ово значи да је морфолошки критериј, тамо где делује, одлучујући у силабичкој репартицији фонема. На основу сјајних опаски Б. Милетића може се тврдити и много више, тј. да је морфолошки критериј једини сигуран кључ за груписање фонема, тј. да друга два у ствари и не могу увек указати на то где лежи граница слога. Милетић наима, у *Основама фонетике*, овако одређује границу слога: „... глас са највећом сонорношћу претставља центар (вршак) слога, док се граница слога налази у гласу са најмањом сонорношћу"¹⁰. Ово на први поглед значи да се границом слога глас цепа и једним елементима ступа у претходећи, другим у потоњи слог. Неки језици дају повода за овакво закључивање, те нпр. код Десосира читамо: „Полазимо од једног фундаменталног запажања: кад се изговара група *арра*, примећује се разлика избећу оба *р*: прво одговара једном затварању, а друго једном отварању"¹¹. Каснија испитивања, међутим, између осталих и Милетићева, показала су да ова два артикула-

^{9a} Р. Симић и Б. Остојић, *Основи фонологије српскохрватскога књижевног језика*, Титоград 1981, 128.

⁹ М. Стевановић *Савремени српскохрватски језик* I, 156—158.

¹⁰ Б. Милетић, *Основи фонетике српског језика*, Београд 1952, 63.

¹¹ Ф. де Сосир, *Општа лингвистика*, 65.

цијска покрета, и у истом следу, познају сви тзв. „затворни“ гласови, и то као артикулацијско јединство у једном гласу. При изговору нпр. *п* између вокала, вели Милетић, примећујемо „1) да се усне међусобно приближавају (имплозија); 2) да тренутно чине преграду за оно време за које се у писку пење притисак ваздуха (оклузија); 3) да се поново удаљују, пошто је појачани притисак савладао препреку (експлозија)“¹². Десосирова дефиниција границе слога поклапа се у том случају са оним што читамо код Милетића. Десосир управо пише: „Ако се у неком ланцу звукова пређе са имплозије на експлозију . . . , добија се особено дејство које је индиција границе слога“¹³.

Овај прелаз „имплозије“ у „експлозију“, према ономе што смо видели код Милетића, лежи „у гласу“, не међу гласовима. Спојени „затворних“ фонема разграничавају се по Десосинову начелу у случају тзв. „коартикулације“¹⁴. Л. Р. Зиндер описује ову појаву као губитак „експлозије“ (по З. рекурзије) код претходећег, и „имплозије“ (екскурзије) код другог гласа у споју, тако да им се спајају „оклузије“: „Потпуно сливање двеју оклузија настаје у комбинацијама хоморганих сугласника, као нпр. у руском *оттуда, оддати*“¹⁵. У случају када су ови гласови у споју изговорно разграничени, Десосирино начело је неприменљиво, што ствара чудну ситуацију, јер бисмо очекивали управо обрнуто!

Правила за разграничење слогова су у вези са регуларностима у комбиновању фонема у слог о којима говори Б. Малмберг. Али већ смо навели мишљење М. Стевановића да у свему томе најважнију улогу игра однос слога и морфеме, те ћемо се пре коначног разрешења проблема укратко задржати на томе.

Морфолошки и фонолошки чиниоци слога

У овоме разматрању поћи ћемо од чувених Десосириних поставки о рашчлањавању говорног ланца. Основни његов постулат проистиче од схватања о језичком знаку као споју „идеје и акустичке слике“, и гласи: „Низ звукова има у лингвистици вредност само ако је подлога једне идеје“¹⁶. На основу тога закључује: „Да би омеђавање било правилно, потребно је да установљене поделе у акустичком ланцу . . . одговарају подели у ланцу појмова . . .“¹⁷ Али узимајући реч за основну јединицу сегментације, он

¹² Б. Милетић, *Основи фонетике*, 13.

¹³ Ф. де Сосир, *Општа лингвистика*, 72.

¹⁴ Р. Menzerath und А. de Lacerda, *Koartikulation, Steuerung und Lautabgrenzung*, Berlin—Bonn 1933. 156.

¹⁵ Л. Р. Зиндер, *Общая фонетика*, Москва 1979, 222.

¹⁶ Ф. де Сосир, *Општа лингвистика*, 125.

¹⁷ Исто, 127.

је свестан тешкоћа око њеног дефинисања, и изражава бојазан да је „необично тешко размрсити у једном фоничком низу игру јединица које се ту сусрећу и рећи којим конкретним елементима језик оперише“¹⁸.

Б. Малмберг разбија ову скепсу поредећи реч и слог и сводећи их на заједнички систем правила обликовања: „У нашем примеру (тј. у [boiz] — дечаци, Р. С.) није могуће заменити [oi] нулом, јер [bz] пошто није могуће у енглеском као слог . . . , значи да није могуће ни као енглеска реч . . . Јединице као [ai], [a:], [ə], насупрот томе, допуштене су као енглеске речи“¹⁹. Овим ипак нису разрешене све тешкоће пред којима се налазио Десосир, јер није одстрањена његова основна сумња, сумња у постојање речи као реалне јединице језика: „ . . . кад се сетимо да је било много препирки око природе речи, — пише Десосир — па кад мало размислимо, видимо да је оно што се под тим подразумева неспојиво²⁰ с нашим појмом конкретне јединице“²¹. Р. Л. Зиндер у помињаном раду²² износи идеју да је у језицима тзв. „слоговне структуре“ (кинески и сл.) слог у ствари структурни израз морфеме²³. За разлику од ових, у језицима „неслоговне структуре“, „слог може представљати две морфеме (исп. заменице то, та), а једна морфема може се састојати од два слога (р. глас)“. „У таквим језицима — закључује Зиндер — слог и силабизација нису зависни од смисла, и зато слог није фонолошка јединица“. Овај закључак принуђава Зиндера да дода својим разматрањима једну крајње песимистичку опаску у погледу могућности теоријског изучавања слога: „У примени на те језике проблем силабизације, пошто није условљена никаквим чињеницама, наилази на велике теоријске тешкоће и остаје нејасан и споран у самој својој основи“.

Зиндеров песимизам био би оправдан једино кад бисмо у другим доменима језичке структуре имали посла са једнозначним и праволинијским односима. Пошто то није случај, и пошто у језику важи принцип тзв. „асиметричног дуализма“, немамо разлога да због великог броја изузетака — одричемо важност правила. Зато мислим да се слог у свим језицима може сматрати носиоцем морфемског садржаја, тј. да су слог и морфема коре-

¹⁸ Исто, 128.

¹⁹ В. Malmberg, *Structural Linguistics and Human Communication*, 2. ed., Berlin — Heidelberg — New York 1967, 70.

²⁰ У изворнику »incompatible«, *Cours*, 147. У преводу „несаглашљиво“.

²¹ Ф. де Сосир, *Општа лингвистика*, 128.

²² Л. Р. Зиндер, *Общая фонетика*, 251.

²³ У кинеском језику „све морфеме, тј. делови рече са лексичким или граматичким значењем (корени, суфикси), чине увек целе слоге“, Т. П. Задоевко и Х. Шу Ин, *Учебник китајског језика*, Москва 1973, 12.

спондентне јединице, и да се за полазно правило мора узети следеће: „Основни гласовни склоп којим је обиљежена морфема јесте слог“²⁴.

Морфолошки и фонолошки чиниоци силабизације

Већ смо навели мишљење проф. М. Стевановића о предности морфолошких фактора у одређивању границе слога над фонолошким. Сада ћемо ово питање размотрити мало подробније.

На први поглед парадоксална дефиниција слога као споја фонема са супротним обележјима, загонетна Десосирова тврдња да се слогови разграничавају под условом да се спојеви граничних фонема међусобно слију, као и Милетићева опаска да граница слога лежи „у гласу“ ниске сонорности — све то чини овај проблем крајње замршеним. Чак неразрешивим. Да бисмо се решењу приближили, морамо се присетити извесних методолошких чињеница савремене лингвистике. Пре свега, испитивање лингвистичких јединица свих нивоа данас се нужно мора поставити у пресеку двеју оса — синтагматске и парадигматске. Друго, резултати испитивања на једној и другој оси међусобно се не морају поклапати, али су једни с другим упоредиви, те се помоћу једних могу проверити они други.

Досадашња наша разматрања углавном се тичу синтагматске осе. На који начин успоставити ону другу? Парадигматика слогова спада у област прозодије и у њеној основи леже чињенице тзв. супрасегменталнога реда, док се на синтагматској оси оперише фактима тзв. инхерентних фонема. Ако успемо премостити овај јаз, успоставићемо везу међу чињеницама.

Чини ми се да је то могуће једино преко оних оквира који повезују ова два низа чињеница, тј. преко морфема. У томе је драгоцено искуство А. Мартинеа у истраживању структурних својстава „јединица са значењем“. Овако Мартине формулише методолошке поступке којим се служи: „Прво треба издвојити (фонолошке) јединице које самостално фунгирају као јединице значења . . . У Француском језику то су [o] *eau* („вода“), [i] *у* („тамо“), [ü] *eu, eut* („имао, имаше“) итд. Затим долази испитивање које фонеме и фонемски спојеви долазе испред или иза ових . . . Тако се добијају групе гласова који се јављају у иницијалном, односно у финалном положају јединица са значењем. Онда нам преостаје да проучимо да ли групе у медијалном положају могу бити посматране као спојеви једне иницијалне и једне финалне групе. Тако се у француском група [kstr] разбија на једну фи-

²⁴ Р. Симић и Б. Остојић, *Основи фонологије*, 129.

налну групу[-ks] (исп. *fix* [fikks], *ex*) и једну иницијалну групу [tr-] (исп. *très*, *tranche*)²⁵.

Јединице са значењем у овом случају су, према ономе што смо рекли, морфеме. Треба наравно у разматрању узети просте морфемске јединице, а не спојеве морфема, а то су свакако просте речи без граматичких суфикса.

Врсте фонемских спојева

Наведена Десосирова опаска о вези слога и гласовних промена јесте дијахронијски поглед на оно што се у синхронијској перспективи назива фонолошком алтернацијом. И једно и друго успостављају правила по којима се фонеме међусобно комбинују у исказу. У разматрању тих правила држаћемо се Мартинеових методолошких напомена.

1) Самостално, на овај или онај начин, у функцији посебних морфема, јављају се у српскохрватском језику гласови [i], [e], [a], [o], [u]²⁶; у њима препознајемо тзв. вокалске фонеме (периодике)²⁷.

2) Са периодицима се у начелу комбинују сви остали гласови (исп. *ти*, *те*, *та*, *то*, *ту* или *их*, *ех*, *ах*, *ох*, *ух*); а што у српскохрватском лексичком фонду нема простих јединица састављених по показаном моделу са свим фонемама, пре ће бити ствар лексичке структуре него фонологије. Треба напоменути да се у нашем језику каткада и ламинари (сонанти) комбинују са шумним фонемама и заузимају положај резервисан за периодике (нпр. *рт* и *сл*). У свим тим комбинацијама шумни гласови чине периферни део слога, а периодици (или ламинари кад су употребљени у показаним комбинацијама) — његово језгро или центар.

3) У иницијалном положају јављају се разноврсне комбинације периферних гласова (испреди језгра слога). Навешћу примере по неком реду да бисмо се могли разабрати у грађи.

а) Прво ћемо прегледати случајеве са ламинаром на првоме месту. Јавља се само комбинација ламинар-ламинар:

млад, *млак*, *мљац*, *мрав*, *мрак* (затим *много*, *мрежа*, *ијек*, *мјера*)²⁸;

²⁵ А. Martinet, *Éléments de linguistique générale*, Paris 1960, 87.

²⁶ Ова појава има велики теоријски значај и захтева посебна испитивања.

²⁷ Термин периодици за вокале, а ламинари за сонанте, турбуленти за фрикативе, абруптни за експлозиве, настао је из тежње да се строго разлуче артикулацијска и акустичка структура гласа од функције његове у слогу; исп., Р. Симић и Б. Остојић, *Основи фонологије*, passim.

²⁸ У загради наводим морфолошки комплексне лексеме, које узимам у недостатку простих.

влак, враг, врес~вријес (а такође *врева, влага, ијек. вјера*).

Примећујемо да од осам фонема овога реда на првоме месту у споју срећемо само две [m] и [v], а на другом три [r], [l] и [j], а у ијекавском изговору и четврту [j].

б) Чешће су и примерима богатије комбинације са трубулентом на првоме месту.

ба) На другој месту може се наћи ламинар:

слог, слап, слаб, слух, слој, след ~ слијед, смак,²⁹ смех ~ ~ смијех, свод, свој, сјај, снег ~ снијег (ијек. *сјеме, сјевер, сјетва* итд. као и *сљеме, сњежаница*);
шмрк, шљам (затим *шљива, шљука*);
звер ~ звијер, зврк, звук, знак, зло, змај (затим *зјапити*);
жлеб ~ жлијоб (као и *жвакати, жлезда ~ жлијезда* и сл.).

Највише је примера са (л) на другој месту, али у начелу се турбуленти у овом положају често комбинују са ламинарима уопште, кад следе иза њих.

бб) На другој месту у таквим спојевима може се наћи и абруптни глас (експлозив):

стар, стан, стид, спор, спој³⁰, скок;
збор, згон³¹ (затим *згода, здела ~ здјела*);
жбун, жбан (затим *ждерати, ждребе ~ ждријебе*; *жгољ* и сл.)
шкрт, шта/што, штит (као и *штене, штедети ~ штедјети, штета, штакор, шкодити*).

Ове су комбинације, како видимо, доста богато заступљене.

бв) На другој месту може се наћи и африката, али само у морфолошки условљеним комбинацијама (коса црта обележава овде морфемску границу):

ш/ћућурити се, ш/чепати, ш/ћапити, ж/џибрати се и сл.³²

в) Бројне су и комбинације са абруптним гласом на првој месту у споју.

²⁹ Исп. *маћи*. Ова комбинација је донекле условна, јер се осећа морфолошка мотивација „с-“. Али морфемска fuga врло је слаба (исп. даље).

³⁰ Етимолошки гледано, и ова секвенца је условна (исп. *прилојити*). Но и овде важи опаска из претходне напомене.

³¹ Можда се још осећа морфолошка посебност „з-“, исп. *сабрати, сабирати, збир*. Но уп. напомену 29.

³² Свуда је у питању префикс „с-“ у аломорфематским варијацијама, но и овде важи нап. 29.

- ва) На другој месту најчешће се јавља ламинар:
 тлак, тло, траг, твој, тврд, тма (и тама) затим ијек.
 тјерати);
 длан, длето ~ дљијето, драг, друг, дроб, два (и ијек. дјело,
 дјевојка);
 гле, грех ~ гријех, грозд, гнев, ијек. гњев, гној, гњио,
 град, глад, глуп / глух, глуп;
 клип, клек, клик, кљун, кљаст, кнез, крак;
 плав, плод, прав, прут (затим ијек. пјена, пјесма итд.);
 блед ~ блијед, брат, брест ~ бријест, број, брод (ијек.
 бјежати).

Комбинације абруптни-ламинар, како видимо, врло су богато потврђене примерима, што говори о великој склоности гласова ове две групе да се међусобно комбинују.

- вб) Све остале комбинације лексички су слабо засведочене:
 псик (затим псар, псовка, пшеница);
 (ек. бдети, опште бдим, птица);
 кћи (и пчела); тко (и ткати).

Међу ретким комбинацијама налазимо спојеве абруптни-турбулент, абруптни-абруптни и абруптни-африката.

г) Африката се само ретко, и само у лексички периферним случајевима комбинује са другим гласовима иза себе. Изузетак можда чине ламинари:

- члан, чвор, чврст, цреп ~ цријеп, цмок (затим чловити, цмиздрити, цвилети ~ цвиљети, цвилити, цварак, чврга, ијек. цјелов, цјеник, цјепка); чкаљ, цбан, цбун, поред боље жбан, жбун (затим, чкрњати, чкиљити, чкиљав, боље шкиљити, шкиљав).

Напомена 1

У посуђеницама, према мојим овлашним запажањима, разноврсност иницијалних спојева није тако изражена као у нашем језичком материјалу, а и заступљеност примера је друкчија. Наводим нешто грађе без посебних напомена о врсти фонемских комбинација (не осврћем се на њихов морфолошки састав у изворном систему; косом цртом обележена је морфемска граница настала морфолошком адаптацијом):

- старт, стил, стере/о, сток, студи/о;
 шкап, шкаф, шкур/а;
 штанд, штица, штица, штала/а;
 штица, штица, шпалир, шпорет;
 слајд, слет, слоган;
 план, плех, плиц, плурал;
 бламаж/а, бланко, блок, блиц, блуз, блуз/а;
 грач, трик, тренд, трамвај;
 бреша, брикет, брош, брух;
 криж/а, крикет, критик/а, крокус, крун/а;
 кварк, кварт, квас, квалитет/а, квинтал;
 гвардијан, звичт.

Напомена 2

Поред двочланих, и у домаћем и позајмљеном лексичком фонду могу се наћи и трочлани спојеви у иницијалном положају. У обе скупине речи они су слични, јер већином почињу турбулентом, средњи члан им је абруптни глас, а завршно место заузима ламинар.

а) Наводим прво домаће речи без даљњих напомена:

страх, страст, страх, стриц, строј, струк;

здрав, здруж²⁸;

зброј²⁸;

ждрал, ждребе ~ ждријебе;

збјег (ијек.)²⁸;

ствар, створ²⁸;

спрат, спрег, спреж/спрез, спрем, спруд;

сплав, сплет²⁸;

скриж (и скрама);

склад, склон, склоп²⁸;

зглоб (зглавак такође).

б) Од страних лексема наводим само неке:

стронциј; спреј, спринт; сквер;

штрајк, штребер, штрик, штрудла;

шприца.

4) Сасвим је друкчије стање у финалном положају. Сем ретких случајева типа *горд* и сл. овде налазимо само комбинацију турбулент-абруптни:

брест ~ *бријест*, *гост*, *кост*, *лист*, *мост*, *пест*, *пуст*, *сласт*,

страст, *спуст*, *чист*, *храст*, *шест*;

вешт ~ *вјешт*, *мошт*, *плашт*, *пљушт*, *пришт*;

гвозд, *грозд*, *дрозд*;

дажд.

Напомена 1

У посуђеним речима ретке су комбинације какве познаје домаћи лексички фонд, али зато су тамо заступљени врло разноврсни спојеви којих у нашим речима нема. Наводим их без посебних напомена:

контраст, *Христ*; *авдест*, *подест*;

киоск;

бокс, *кокс*, *секс*, *тапакс*;

запс, *чипс*, *колапс*;

гит, *зифт*, *луфт*;

алт, *кобалт*;

дерт, *кварт*, *март*, *спорт*, *зорт*;

актант, *гарант*, *педант*, *студент*;

демијург, *драматург*, *хамбург*;

штранд, *шунд*;

калк, *талк*; *кварк*; *парк*;

курс, *конкурс*, *дискурс*; *пулс*, *импулс*;

аларм, *жандарм*; *камгарн*;

запт, *Копт*;

акт, *дефект*, *дистрикт*, *пакт*, *сект*, *такт*;

зулц, *пелц*, *кварц*; *шверц*, *шворц*; *гарч*.

²⁸ За све ове форме важи нап. 29.

Напомена 2

У речима преузетим са стране могуће су и такве комбинације у којима је ламинар на крају одељен од периодика шумним фонемама, тако да чини центар слога, што у домаћим речима, сем у необичним формама типа *отр*, *истр* (2. и 3. л. једн. аориста), није могуће:

бофл, *бицикл*, *монокл*, *серкл*, *спектакл*, *дубл*.

Напомена 3

Сем ретких примера типа *карст*, *пункт* или *сл.*, ни у позајмљеним, а поготову у домаћим морфолошки простим јединицама, нису заступљене трочлане или вишечлане финалне комбинације.

5) У медијалном положају пронашао сам сразмерно мало фонемских комбинација. Основни разлог за то је мали број морфолошки простих вишесложних јединица у српскохрватском језику. Али и ово грађе што је сакупљено провизорним истраживањем показује — својом разноврсношћу — да је комбиновање шумних гласова у овој позицији сразмерно слободно, не подлеже онако стриктним ограничењима као у финалном положају.

а) Навешћу прво, као доказ за оно што сам рекао, домаће речи овог типа. При томе се нисам могао ограничити на просте речи, па ћу косом цртом одвојити оне фонеме које образују другу морфему. Ради се увек о периодичима који следе иза посматраних спојева:

ист/и, *бистар*³⁴, *уст/а*, *ласт/а*, *доста*;
клешт/а (ек.), *машт/а*, *оштар*, *гуштер*;
нужд/а, *Горажд/е*; ек. *базд/ети*;
леск/а ~ *лијеск/а*, *љуск/а*³⁵; *даск/а*,
базг/а, *мазг/а*;
липс/ати, *липш/е*;
басн/а, *Босн/а*, *десн/о*, *каси/о*;
дрхт/ати, *дахт/ати*;
ватр/а, *јутр/о*; *бедр/о*, *сидр/о*;
копљ/е, *дупљ/а*; *копн/о*, *опн/а*;
копрен/а, *коприв/а*, *супруг*³⁶;
лопт/а, *лопт/ати*, *липт/ати*, *брект/ати*;
магл/а, *огроман*;³⁷ *локв/а*, *буков/а*, *тиков/а*; *летв/а*, *котв/а*.

³⁴ Треба водити рачуна о псеудоморфолошкој мотивацији код неких примера ове групе (нпр. „-ар“ према *пекар*). Иако је то за лингвистичку анализу без значаја, силабизација ипак зависи и од таквих појава. Ми ипак узимамо да је прихватљива овде дата интерпретација.

³⁵ Структура ове речи је затамњена, мада би се етимолошком анализом могла утврдити морфолошка мотивација „-ко“. Но у том случају важи напомена 29.

³⁶ Елемент „су-“ морфолошки је донекле мотивисан, но исп. напомену 29. Исп. и нап. 40.

³⁷ Тип *огромна*, тј. секвенцу [мн], исп. у следећој тачки.

б) Многе од наведених комбинација у морфолошки комплексним речима захтевале би да их придодемо примерима са финалним фонемским спојевима, јер се њима завршава морфема. Али томе се противи појава коју ћемо уочити прегледом следећих примера:

расап-расп/а, дрхат-дрхт/ати, песак ~ пијесак-песк/а ~
~ пијеск/а;

плесан ~ плијесан-плесн/и ~ плијесн/и, красан-красн/а;

шупаљ-шупља, ракаљ-ракља, педаљ-педља, штркаљ-штркља;

ветар~вјетар-ветр/а~вјетр/а, вепар-вепр/а, папар-папр/а;

дабар-дабр/а, добар-добр/а, храбар-храбр/а;

бодар-бодр/а, модар-модр/а, одар-одр/а, ведар-ведр/а;

бадањ-бадња, мучањ-мучња, наковањ-наковња, сужањ-сужња³⁸;

огроман-огромн/а, скроман-скромн/а³⁹; раван-равн/а, киван-кивн/а;

шљунак-шљунк/а⁴⁰;

нокат-нокт/а, хрбат-хрпт/а;

витао-витл/а, котао-котл/а, обао//обал-обл/а, осао-осл/а,

петао~пијетао-петл/а~пијетл/а, топао//топал-топл/а, угао-угл/а

Појава је објашњива позиционом варијацијом морфема. При томе се „апсолутна“ позиција, тј. она ван комбинације са другим јединицама истога реда у оквирима јединица вишег реда, мора сматрати основном, а фонолошки састав — неутралним. Она друга је позиционо условљена, а њена форма зависна од те позиције, тј. обележје је те (медијалне) позиције. За нашу тему о структури слога ово разматрање је врло поучно јер указује на дубину разлике у могућностима комбиновања фонема у финалном положају, кад се упореди са друга два, и о средству да се та разлика одржи (то је тзв. „непостојано а“). О узроцима биће речи касније у току даљих наших испитивања.

Напомена 1

Иако због недостатка примера не можемо подробније расправљати о понашању вишечланих спојева у овом положају, они су, колико их има, методолошки важни:

³⁸ Етимолошки је већи број примера из ове групе могуће раставити на дискретне морфеме. Али исп. са овима праве мотивисане речи типа *липањ* (липа), *травањ* (трава), *сијечањ* (сјећи), као и *резањ* (резати) и сл. Очигледно је тамо мотивација затамњена.

³⁹ Исп. напомену 38. Овде је од користи поређење са *таман* (тама), *лажан* (лаж) и сл.

⁴⁰ Исп. *чунак* (чун), *момак* (мома), као и *сладак* (слад), *резак* (рез, -ак) и сл. Морфолошка и псеудоморфолошка мотивација често се укрштају, тако да је тешко разликовати их. Али тим питањима се овде не можемо бавити.

оштар-оштр/а, бистар-бистр/а.

Касније ћемо на примеру других случајева донети прецизније закључке, а сада се ограничавамо на то да уочимо положај „а“: њиме се раставља секвенца абруптни-ламинар, а задржава се спој турбулент-ламинар.

Напомена 2

Позајмљенице и у овом положају очитују богатији репертоар комбинација:

акустик/а; бостан, мистик, паст/а, пист/а; диск/о,⁴¹ маск/а, фијаск/о; кошт/ати, пошт/а; пешкеш; пити/је, кафтан, нафт/а, ћуфте; доклат, луксуз, максимум, пракс/а, такс/а; аутопси/ја, ипсилон, рапсод; делт/а, салт/о, мулти-; алк/а, алг/а, полк/а; август, кавг/а; карт/а, сорт/а, торт/а; боргис, маргин/а; корп/а; рондел; банд/а, конт/о, кант/а, лент/а; марж/а, фарс/а; бомб/а, самб/а, пумп/а, рамп/а; штранг/а, данг/а; шанс/а, менз/а; дијурн/а, хорн/а, бурм/а, норм/а, урм/а; халв/а, амвон; химн/а; аграр, адрес/а, атриј, атрибут, април, макро-, микро-, кнедла, штрудла.

Напомена 3

Код посуђеница налазимо трочлане (и вишечлане) спојеве, а за то ево нешто примера:

бисквит, пасквил/а, екскламати/ја, транспарент, експлоатаци/ја; апстракци/ја, дистрибуци/ја, експрес, екстра, ултра-, инфра-, дистрикт, интриг/а, опскур/ан.

Напомена 4

Морфофонолошка алтернација са „непостојаним а“ позната је и овим речима, али у малом обиму:

вакат-вакт/а, Пунат-Пунт/а; центар-центр/а, Кипар//Ципар-Кипр/а//Ципр/а, либар-либр/а, децембар-децембр/а, новембар-новембр/а, септембар-септембр/а;

а факултативно такође и:

акценат//акцент-акцент/а, објекат//објект-објект/а, субјекат//субјект-субјект/а, факат//факт-факт/а.

Фонолошка солидарност⁴² српскохрватских гласова

Преглед фонолошких спојева у иницијалној, медијалној⁴³ и финалној позицији показао нам је да су разноврсност тих се-

⁴¹ Одступама од третмана посуђеница утолико што издвајам морфеме накнадно додате, или издвојене псеудомотивацијом, у процесу морфо-лошке адаптације страних речи у нашем морфолошком систему.

⁴² Ј. Хјелмслев, Прологомена за теорију језика, Загреб 1980. При руци ми је једино енглески превод, L. Helmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, Madisson, 1963, 36.

⁴³ Медијалне комбинације обрађене су и у т. 5(6).

квенци, као и њихова заступљеност у лексичкој грађи, врло различити. Наша испитивања грађе (то је више пута поменуто) нису у оној мери подробна да би давала потпуну прецизност у закључивању (таква испитивања за овај обим рада нису могућна). Али на основу њих је могуће добити извештај, бар провизоран, увид у стање ствари. При томе ће нам лексика домаћег порекла служити као основица, а страна лексика нам омогућава бољи преглед проблема.

Могу се установити три категорије за степеновање постојања или непостојања појединих фонемских спојева у свакој од позиција: 1) категорија добро засведочених (фреквентних) комбинација; 2) категорија слабо потврђених (оказионалних) комбинација; 3) категорија незасведочених спојева.

Да бисмо смањили екстензивност приказа, мораћемо га некако сажети. У томе ћемо се послужити искуством из следећег поређења. У финалном положају нашли смо нпр. *раст*, *грозд*, *дажд*, *плашт*, а нашли смо *расап*. Гласови на првоме месту у комбинацији међусобно су сродни (ради се о турбулентима), што важи и за оне на другоме месту (абруптни гласови). У таквим приликама можемо говорити не о гласовима појединачно већ о мањој или већој склоности фонема двеју група у међусобном комбиновању. При томе ће се нпр. *расап* сматрати оказионализмом, а остало — правилом. На доњој табели приказани су резултати наших разматрања. При томе су наведене фреквентне и оказионалне секвенце, а незасведочене није потребно набрајати.

	Иницијална позиција	Медијална позиција	Финална позиција
Фреквентне секвенце	турб. + абр.	турб. + абр.	турб. + абр.
	абр. + лам.	абр. + лам.	—
	турб. + лам.	—	—
Нефреквентне секвенце	—	турб. + лам.	—
	абр. + абр.	абр. + абр.	—
	лам. + лам.	лам. + лам.	—
Оказионалне секвенце	афр. + лам.	афр. + лам.	—
	—	лам. + абр.	—
	абр. + турб.	—	—
	афр. + абр.	—	—
	абр. + афр.	—	—

Наша табела даје основа за дискусију у два правца.

Прво, примећујемо (а) да се неке фонемске комбинације јављају у више положаја, друге у мањем броју њих; (б) да су неке секвенце заступљене у већем броју примера, друге у мањем. Статистички подаци су показатељи извесних чињеница које се могу степеновати. Ради се о склоности фонема да ступају у међусобне комбинације. Ову ћемо појаву назвати *фонолошком солидарношћу*. Ако овоме што смо видели на нашој табели придодamo ранију опаску о општој солидарности периодика са осталим гласовима (и међусобно), добићемо следећу сумарну матрицу солидарности српскохрватских фонема (многе детаље који се тичу појединачних гласова у оквирима група ова табела запоставља, и о томе треба водити рачуна):

	Периодици	Ламинари	Турбуленти	Абруптни	Африкате
Периодици	+	+	+	+	+
Ламинари	+	+	—	+	—
Турбуленти	+	+	—	+	—
Абруптни	+	+	+	+	+
Африкате	+	+	—	+	—

Од двадесет и пет могућних комбинација (табелу треба читати с поласком од левог податка [први глас у секвенци] па према горњем [други глас у секвенци], дакле друга позиција прве колоне представља секвенце ламинар-периодик, нпр. *ла*) деветнаест је заступљено, а осталих шест недостаје. Назваћемо их несолидарним секвенцама. Тако нпр. недостаје секвенца турбулент-турбулент (*šs, sš, zž* итд.), или африката-африката (*čc, cč, čć* и сл.). Разлози за њихово одсуство су различити, и у њима ћемо препознати основицу несолидарности фонема у нашем језику.

а) Примери као *бежични* (морф. „без“-„жични“), *ишарати* (морф. „из“-„шарати“) и сл. показују да ове комбинације, ако морфолошким путем настану, бивају алтернацијама уклоњене, тако да их српскохрватски језик уопште не познаје.

б) Случајеви типа *речца* ~ *рјечца*, *цврчци*; *жећца*, *ноћца* и сл. уверавају нас да спојеви африката настају у комбинацијама морфема, али не слободном фонолошком комбинаториком.

Несолидарност првог типа настаје из појаве коју можемо назвати јаким афинитетом (асимилативни процеси доводе до апсорпције једне фонеме од стране друге), а у другом је афинитет врло слаб (изговор је таквих секвенци „тежак“).

Други смер у којем се може упутити наша пажња када посматрамо горње табеле тиче се линеарног следа фонема у слогу. Примарни, иницијални, и финални положај врло се разликују по запоседнутости шумним, тј. неслоготворним гласовима. Доказимо до закључка да је слог по својој структури асиметричан: иницијална позиција је пре свега резервисана за фонеме које чине његову периферију, а централни његов део обично заузима потоњи положај у низу, а само ретко иза њега следе гласови који са те стране „затварају“ слог. Ово је познато начело отвореног слога.

Силабизација и граница слога

Којем роду лингвистичких појава припадају управо размотрене чињенице? Одговоривши на ово питање, размрсимо клупко факата који утичу на силабизацију, а узгред ћемо се бавити и проблемом границе слога.

Поћи ћемо од последњег и најтежег питања. Од питања где припадају чиниоци отвореног слога. Тиче ли се ово инхерентних фонолошких обележја гласова? Или односа у Десосировим бинарним јединицама (које он проглашава једино важним за теоријско расуђивање)? Очигледно је посреди ово друго. Врло је корисно овде се присетити музичке теорије, која тачно на аналоган начин, тј. као бинарне секвенце, третира основне јединице ритма и мелодије. „Најмања ритмичко-мелодијска изразита целина“ код њих се назива „мотивом“.⁴⁴ „Да би се добио ритмички или мелодијски покрет, — објашњавају они — потребна су бар два тона... Стога и мотив мора садржати бар два тона“. „Изразитост“ се постиже ритамским (смена дугих и кратких тонова) или мелодијским контрастом (смена виших и нижих тонова)⁴⁵. На почетку смо констатовали да структура слога почива такође на контрасту. Сада примећујемо да је тај контраст успостављен између периферних и централних фонема које се циклично смењују, као прво; и као друго, да овим особинама слог у ствари зачиње ритамско-мелодијску структуру говора, чини њену инфраструктуру. Ова страна слога повезује га са прозодијом говора, укључује га у област супрасегменталних фонолошких обележја.

Другу страну слога, његову подлогу, чине, наравно, инхерентне фонеме у чију се грађу утискује, и преко којих се читује, његова „музичка“ природа. У каквом се међуодносу ове две компоненте слога, сазнаћемо суочавајући их на конкретним приме-

⁴⁴ В. Перичић и Д. Сковран, *Наука о музичким облицима*, 2. изд., Београд 1966, 12.

⁴⁵ Исто, 17—18.

рима. Пошто смо се договорили да овде пратимо и проблем границе слога, провераваћемо овај међуоднос управо с обзиром на могућности и начине успостављања те границе.

1) Слог може чинити периодик за себе (о томе је било речи).

2) Шумни гласови чине слог са периодиком (или, у одсуству периодика, са ламинаром): та, та-та; ма, ма-ма; па, па-па; затим ба-ка, ко-ка, ко-за и сл. При томе се шумни глас групише у слог са периодиком иза себе, тако да граница слога пада испред шумнога и иза периодика. То значи да следеће речи треба на слокове разделити како следи: о-ко, у-хо, о-на, и-ди и сл.

3) Према начелу отвореног слога, и скупови шумних гласова групишу се са потоњим периодиком, а граница пада испред првог у секвенци и иза периодика. Али овде се начелу отвореног слога придружује друго: начело фонолошке солидарности, које се са овим може слагати, или му се супротстављати.

а) Квантитативни односи, у нашој табели показани само овлаш, дају ипак повода за посматрање фонолошке солидарности као хијерархијске појаве. Ово се исто добија посматрањем квалитативних дистинкција код једних те истих секвенци када нађу у финалном и медијалном положају (мислим на показани однос* расап-распа, дрхат-дрхти, добар-добра и сл. кад се њима супротстави нпр. мост-моста). „Непостојано а“ је овде могуће узети као критериј за вредновање фонолошке солидарности. Јаком солидарношћу сматраћемо релацију у секвенцама које нису, позиционом изменом, раздљиве „непостојаним а“; то су исте оне секвенце које смо нашли у све три позиције, иницијалној, медијалној и финалној, спојеви ст, зд и сл., дакле турбулент-абруптни (појединости на које упућује расап, дрхат и сл. занемарујемо ради једноставности приказа).

Спојеви фонема са јаком солидарношћу групишу се у слог са потоњим периодиком, а граница слога је испред споја, дакле тачно према начелу отвореног слога: ла-ста, це-ста, че-сто, ва-зда, ма-шта, да-жда итд. Овамо долазе и случајеви као пу-шка, да-ска, ма-зга итд. (Занемарујемо то што нпр. ра-спа, го-спа, др-хти, ке-фтати нити су једнаки међусобно нити са главнином примера).

б) Фонеме које чине спојеве забележене у два положаја сматраћемо умерено солидарним. Две од ових комбинација заслужују већу пажњу јер су фреквентније од осталих: абруптни-ламинар као да потврђује општу солидарност абруптних фонема са суседним гласовима; турбулент-ламинар, међутим, указује на склоност турбулената да се комбинују са неким шумним иза себе, и обрнуто, ламинара да то исто чине са одговарјућим гласовима испред себе (ови последњи, рећи ћемо, имају регресивну соли-

* До даљњег нећемо обележавати морфолошку структуру речи (И'сп. даље нап. 53).

дарност, они први прогресивну). Растављивост ових спојева „непостојаним а“ ипак нам даје повода за сумњу у то да се ради о осетној међусобној привлачности. Пре ће бити да је реч о неутралности. Но у том случају се отвара простор за деловање начела отвореног слога, на основу којег би силабизација и у овим примерима била слична оној из претходних, дакле: *ре-бро*, *бе-дро*, *до-бро*, *ма-гла*, *пе-тља*; затим *ко-пно*, *цр-ква*; *ја-сно*, *пе-сма*, *по-сла*, *ве-сло* итд. Овима би се придружили *ба-чва*, *ки-чма*; *ча-вли*, *па-лма*; *ло-пта* и сл. Само неки од предложених примера за овај тип силабизације делују уверљиво, док ће други ипак спадати у следећу категорију.

За нас је интересантно да је тип *лопта*, о којем расправља Десосир на цитираном месту, доспео међу неуверљиве примере. Десосир тамо објашњава своју позицију тврдећи да се абрупти у споју изговарају „систантно“, тј. са заједничком оклузијом, и да управо тада граница слога пада међу њих. Не говори шта се дешава кад је изговор „апертант“, тј. са двоструком оклузијом и интерном „експлозијом [лорџа] (где „џ“ обележава „атонални“ зев између две оклузије). Тада би се [ре], према Десосировим објашњењима, морало сматрати посебним слогом. Можда је теоријски оправданије „систантни“ изговор посматрати као основицу груписања шумних фонема у један слог (назваћемо то силабичком конвергенцијом: *ло-пта* и др.), а „апертантни“ изговор довести у међузависност са раздвајањем шумних фонема и њиховим прикључивањем слогу испред (једних) и иза споја (других чланова споја: *лоп-та*, *чав-ли*, *гав-ран*, *мај-мун* итд.). О томе када ће у оваквим приликама преовлађивати „систантни“ изговор (и силабичка конвергенција), када пак „апертантни“ (уз силабичку дивергенцију фонема), на основу наших досадашњих излагања није могуће судити. Чини се да фонолошки састав секвенце донекле (али само донекле) има утицаја на ово, те да су хетерогени спојеви у погледу силабизације нешто компактнији (нпр. абрупти-ламинар, *пе-тља*, *ма-гла*, *ре-бро*; турбулент-ламинар, *пе-сма* ~ *пје-сма*, *по-сла*, *бра-шно*, *кро-шња*; са мањом сигурношћу ово се може тврдити за комбинацију африката-ламинар, *ба-чва*, *ки-чма*); хомогенији спојеви силабички су мање компактни, тј. склонији су силабичкој дивергенцији (абрупти-абрупти, *лоп-та*, *зап-тив*, *топ-та(-ти)*; ламинар-ламинар, *чав-ли*, *гум-но*, *рав-но*, *кив-но* итд.). Али сва су ова домишљања доста неуверљива, те питање границе слога остаје отворено: није га могуће разрешити на основу чињеница фонолошкога нивоа.

в) Остале комбинације на нашим табелама сматраћемо спојевима фонема слабе солидарности: *мај-ка*, *шој-ка*, *чав-ка*, *пир-га*, *шљун-ка* итд. Остали су засведочени једино у иницијалном положају, те о њихову понашању у медијалној позицији не можемо судити. Наши примери показују да се у оваквим приликама може говорити о силабичкој дивергенцији и граници слога међу шумним фонемама (на прелазу ламинар-абрупти).

Напомена 1

Последњи параграфи, посебно онај под (в), потврдили су нам, сада у негативном смислу, да је оправдано говорити о регресивној и прогресивној солидарности фонема. Тако смо се уверили (на примерима типа *пвр-га*) у изразиту несклоност ламинара да се комбинују са абруптним консонантима кад ови следе за њима, а тип *ма-гла* убеђује нас да је обрнут распоред силабички врло стабилан. Одсуство комбинације абруптни-турбулент (у грађи сам пронашао *мисати*, *мисше*, а затим сам утврдио њихово старо порекло)⁴⁶ доказ је апсолутне несклоности турбулената да се комбинују са абруптним фонемама испред себе.

Напомена 2

Оно што смо управо утврдили, очитује се у грађњи српскохрватских вишечланих комбинација шумних фонема. Најфреквентније су секвенце управо са турбулентом на првом месту, абруптним у средини и ламинаром у крајњој позицији: *бресква*, *искра*, *Истра*, *језгра*, *Ластва*, *мезгра*, *оштро*, *распра*, *сестра*, *цмиздрити*, *уштва* и сл. Друге комбинације не прелазе оквире оказационализма: *ротква* или сл. Могла би се замислити двојака силабизација ових случајева.

а) Прво, ако претпоставимо, на основу мишљења Т. Маретића да српскохрватски језик не трпи консонантске скупове⁴⁷, тежњу ка дивергентној силабизацији, онда ће границом слога један од чланова споја бити укључен у супротан слог од друга два, и на том ће месту лежати граница слога где делује начело дивергенције. При томе ће нам послужити табела фонолошке солидарности, и на основу ње ћемо претпоставити овакву расподелу: *иск-ра*, *језг-ра*, *ошт-ро*, *расп-ра*, *сест-ра*, *ушт-ва*, али *рот-ква* (јер је секвенца турбулент-абруптни, спој фонема јаке солидарности; секвенца абруптни-ламинар спада у ред спојева слабије солидарности, а секвенца абруптни-абруптни чини фонолошки хомоген спој, дакле силабички је мање стабилна од претходне). Оваква силабизација није сасвим прихватљива.

б) Друго, поред начела фонолошке солидарности овде делује и прозодијско начело отвореног слога. С обзиром на координирано деловање прогресивне фонолошке солидарности турбулената и регресивне солидарности ламинара, и на деловање прозодијског момента, њихов производ је конвергентна силабизација и прикључивање целе секвенце потоњем слогу: *м-скра*, *је-згра*, *о-штро*, *ра-спра*, *се-стра*, *у-штва*, а затим *ро-тква*. Последњи случај се не може акцептирати (*ро-тква*), што значи да без помоћи јаке фонолошке солидарности прозодијски момент не долази до изражаја. Али нису убедљиви ни сви примери са турбулентом на првом месту, и то не зато што би силабизација под (а) била прихватљивија, већ што би нпр. тип *рас-пра* више задовољавао нашу интуицију. Да ли је то зато што *рас-* својом формом подсећа на одговарајуће морфеме (исп. „раз-“) или зато што је абруптни тачка депресије сонорности у којој заправо лежи слововна граница? Тада бисмо морали признати примат прозодијском моменту у силабизацији и у том правцу га преформулисати: тачка најниже сонорности обележава почетак новог слога. У овом случају морали бисмо такође признати да слововна граница ретко

⁴⁶ Систематско избегавање стране грађе није, наравно, свуда оправдано. Али тамо где нема сигурних потврда из домаћег лексичког фонда, на основу туђица закључивање је несигурно.

⁴⁷ Т. Маретић, *Граматика и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб 1899, 12.

лежи између гласова, а чешће „у гласу“ (како то Милетић формулише). На тој линији су и све тешкоће с којима је скопчана силабизација када се стриктно заснива на груписању фонема и њиховом разграничењу.

Напомена 3

Периодици у контакту, по дефиницији слога, обавезно подлежу дивергентној силабизацији: са-о(-не), ка-о, жа-о, ек. бе-о, де-о и сл.⁴⁸ Прихватљивост или неприхватљивост овакве расподеле зависи од статуса другог члана секвенци (овде /о/) и степена дифтонгизације⁴⁹.

Претходне напомене враћају нас мисли о релационом карактеру слога. Његово везивање за ову или ону дискретну језичку јединицу не може се спровести успешно и прецизно до краја. Бар кад су у питању инхерентне и прозодијске фонолошке јединице. Размотрићемо како у том погледу стоји морфема према слогу. Морфема као носилац значења по правилу је обележена дискретним низом фонолошких јединица. Али у Основима фонологије показало се да је тај лингвистички постулат релативан и да подлеже начелу асиметричног дуализма.⁵⁰ Испитаћемо улогу морфемске границе у силабизацији.

1) Граница речи истовремено је и граница морфеме.⁵¹ То је такође и граница слога, сем у ретким случајевима типа с нама [sna-ma], с овим [so-vim], к томе [kto-me], к уху [ku-hu] и сл. Ово је факултативна, позиционо ограничена силабизација, јер у начелу свуда је допустива варијација са нама⁵², са овим, ка томе, ка уху, док је тип: са мноm, са собом, ка кући, једино могућ.

2) Реч је у основи комплекс већег броја морфема, које се у упрошћеној схеми разврставају у три типа: основинске, или коренске, творбене и граматичке.

а) Спојени коренских морфема чине сложену реч. Морфемска фуга на споју основа по правилу раставља фонеме које композицијом ступају у контакт, и тако чини јасну границу слога⁵³. Да бисмо видели како се при томе понашају друга два начела силабизације, навешћемо примере са вишечланим спојевима шумних фонема на морфолошкој граници и упоредити положај гра-

⁴⁸ Ијек. дво и сл. не спада овде, о чему исп. нпр. Маретићеве опаске о правопису у *Граматици*, 2. изд., Загреб 1931.

⁴⁹ О тме исп. код Б. Милетића, *Основни фонетике*, 55, као и код Р. Симића и Б. Остојића, *Основни фонологије*, 262—263.

⁵⁰ Р. Симић и Б. Остојић, *Основни фонологије*, 129—130.

⁵¹ В. Милетић, *Основни фонетике*, 63. Исп. код М. Перичића и Д. Сковрана, *Наука о музичким облицима*, 18. Они реч упоређују са музичким мотивом, а овај дефинишу као што се у Милетића дефинише такт.

⁵² Подробније о овом питању исп. код Ж. Станојчића, *О двојком облику предлога у секвенци с/са + падежни облик*, Наш језик XV/5, Београд 1966, 258—287.

⁵³ Неслоговне морфеме и овде чине изузетак: с/ви-ти, с/кри-ти, с/у-да(-ри-ти се), с/и-ћи итд. Косом цртом обележавам даље морфолошку границу, а водоравном цртицом границу слога.

нице слога и правце деловања појединих силабизацијских чинилаца. Примере ћемо разделити у четири групе.

(аа) Прву скупину чине композиције са три основинске морфеме и слоговном границом између прве и друге⁴⁴; то одговара и фонолошкој расподели:

не/-з/бри(-нут); по/-з/бра(-ја-ти); по/-с/пре(-ми-ти); по/-с/кли(-зну-ти); пре/-с/вла(-ка); ијек. по/-с/мје(-њи-ва-ти).

(аб) У састав осталих примера улазе две основинске морфеме. Код једних морфолошка граница пада испред шумних фонема, а ту је и слоговна граница:

не/-здрав, не/-згра(-пан); за/-стра(-ни-ти); за/-стра(-ши-ти), про/-стре(-ли-ти)~про/-стри(-је-ли-ти); ијек. не/-свје(-сно), про/-свје(-та).

(аг) Фонолошки састав посматране секвенце и у трећој групи примера је исти или сличан, као и у прве две, али морфемска граница лежи између првог и другог члана скупине. На томе месту је и граница слога, упркос противљењу фонолошких чиница (растављене су групе консонаната јаке солидарности):

из/-бле(-де-ти) ~ из/-бли(-је-дје-ти), из/-бли(-за), раз/-бла(-жи-ти); без/-бри(-жан), из/-бра(-зда-ти), уз/-бра(-ти); бес/-пла(-тан), ис/-пли(-ва-ти); рас/-плет; ус/-плам(-те-ти) ~ ус/-плам(-тје-ти); бес/-при(-ме-ран) ~ бес/-при(-мје-ран), ис/-пред, ис/-при(-ча-ти), ус/-пра(-ван); из/-гла(-ча-ти), из/-глед, раз/-гле(-да-ти); из/-гра(-ди-ти), из/-гри(-сти), без/-гре(-шан); ис/-кли(-зну-ти), рас/-кли(-ма-ти); ис/-кри(-ви-ти), рас/-кро(-ји-ти), ус/-кра(-ти-ти); раз/-дре(-ма-ти)~раз/-дри(-је-ма-ти), раз/-дра(-жи-ти); ис/-тра(-жи-ти), ис/-тро(-ши-ти), рас/-тру(-би-ти).

(ад) Примери последње групе имају друкчији фонолошки састав, а морфолошка граница је иза првог шумног у секвенци; ту је и слоговна граница.

(ада) Код једних томе се не противи фонолошки фактор:

од/-сто(-ја-ти), под/-ста(-нар), пред/-став(-ник); од/-ско(-чи-ти), под/-скуп;

⁴⁴ Косом цртом обележена је морфемска граница, а водоравном цртом — граница слога. Исп. напомену 53.

од/-звo(-ни-ти), од/-сли(-ка-ти), од/-слу(-жи-ти), ијек. под/-сје(-тник), пред/-сје(-дник);
ис/-хва(-ли-ти), ис/-хра(-на), (о/-)бес/-хра(-бри-ти), рас/-хла(-ди-ти);
над/-гра(-дња), од/-бра(-на), под/-бра(-дак).

(адб) Код других силабизацији се супротставља фонолошки моменат:

ис/-тка(-ти), из/-бде(-ти) (ек.);
над/-вла(-да-ти), над/-вра(-так), под/-вла(-чи-ти), под/-мла(-дак).

б) Фуга међу морфемама сложене речи раставља фонеме без обзира на фонолошку солидарност. Слично је и код двочланих спојева шумних фонема.

(ба) Када је фуга испред те секвенце, тада је и граница слога на томе месту, без обзира на степен солидарности међу фонемама:

за/-птив(-ка), пра/-пти(-ца), у/-тка(-ти); ек. про/-бде(-ти);
до/-вла(-чи-ти), до/-вра(-так), пре/-врат;

(бб) Ако је фуга међу члановима секвенце, опет је и слоговна граница на томе месту.

(бба) Фонеме слабије солидарности томе се не противе, нити се осећа отпор прозодијског начела:

над/-ба(-ци-ти), об/-дан, под/-би(-ти); оп/-то(-чи-ти), от/-куд,
пот/-по(-рањ);
од/-зад, од/-сад, оп/-са(-да);
рас/-хла(-ди-ти), ус/-хо(-да-ти се), ус/-ше(-та-ти) (sic!);
ис/-цу(-ри-ти), иш/-ча(-ши-ти), раш/-че(-пр-ка-ти);
(се-)дам/-де(-сет), дан/-гу(-би-ти); нај/-бо(-љи), нај/ма(-њи).

(ббб) Отпор фонема јаче солидарности нешто је осетнији, али нема битнијег утицаја на силабизацију:

из/-бе(-ћи) (ек.), из/-го(-ни-ти), ис/-та(-ћи), раз/-би(-ти), уз/-ди(-ћи);
над/-ви(-ка-ти), об/-ле(-те-ти) ~ об/-ле(-тје-ти), од/-ли(-ти), од/-љу(-ти-ти), од/-њи(-ха-ти), од/-пу(-сти-ти);
из/-ли(-ти), из/-ма(-ћи), раз/-ви(-ти), уз/-ре(-чи-ца).

Ако је неки од примера мање убедљив, онда то није због јачег дејства фонолошког и прозодијског фактора, већ због слабења морфолошке фуге. О томе ћемо говорити нешто касније, пошто прегледамо још неке примере.

в) Друкчији је однос снага међу факторима силабизације код оних сложеница у којих је на споју основа један шумни глас.

(ва) Када се фуга налази испред консонанта, сви фактори делују истосмерно, па је ово случај са најјачом и најсигурнијом слоговном границом:

о/-би(-ти), о/-да(-ти), у/-ћу(-та-ти), по/-пи(-ти).

(вб) У случајевима са морфемском фугом после консонанта удружени инхерентни фонолошки и прозодијски фактори делују доста снажно против морфолошког, те се успоставља равнотежа која не даје сигурних елемената за силабизацију. Да ли ће она следити фонолошком начелу:

и-з/у(-чи-ти), о-д/и(-гра-ти), о-д/о(-ка), о-д/у(-чи-ти), у-з/о(-ра-ти),

или пак поштовати морфолошку фугу:

из/-у(-чи-ти), од/-и(-гра-ти), од/-о(-ка), од/-у(-чи-ти), уз/-о(-ра-ти),

тешко је одлучити. Чини ми се, бар у овом тренутку, да је први начин прихватљивији од другог.

Напомена 1

Фуга на споју морфема може бити прекривена фонолошким алтернацијама, и то је симптом затамњења морфолошке мотивације речи, тј. слабења границе међу саставницама сложене речи. У том случају о силабизацији одлучују фонолошки и прозодијски моменти:

о-бу-ћи (морф. „об“-„вући“), *о-блак* (морф. „об“-„влак“), *ра-сло-ји-ти* (морф. „раз“-„слојити“),

а исто тако и

бе-жич-ни, бе-сра-ман, и-сме-ја-ти ~ и-сми-ја-ти, и-ша-ра-ти, и-шко-ло-ва-ти; о-да-ти, о-гу-ћи-ти.

Напомена 2

Слабење морфолошке мотивације може имати и другачије узроке, но и тада морфемска граница губи вредност:

и-з/бор, ра-з/бор, ра-з/дор, ра-с/пад, ра-с/пон, у-з/гој, у-з/гон.

Силабизација са слоговном границом на фуги мање је прихватљива од показане, бар у већини примера.

Основнијска морфема са лексичко-творбеним и граматичким, и ове међусобно, чине спојеве који нису строго одељени фугом. Морфолошка граница овде је по правилу без утицаја на силабизацију.

а) Двочлане и вишечлане секвенце шумних фонема понашају се као у медијалном положају, тј. подлежу силабизацији према инхерентном и прозодијском фонолошком начелу:

*(бо)-гат/-ство, град/-ски, мор/-ски, мај/-ски, школ/-ство;
вар/-ка, бер/-ба, гат/-ка, жал/-ба, тил/-бен, рав/-ни/-ца, реч/-ца ~ рјеч/-ца,*

а на другој страни:

*гу-с/ка, во-ж/ња, но-с/ни, па-ж/љив, пла-ш/љив, пра-ш/њав, ри-б/љм,
(у)-па-д/љив;
бли-ст/ав, ле-ск/ар ~ ље-ск/ар, ни-с/ка(-ра-ти), пу-ст/а(-ра, ча-ст/ан,*

Одустао сам од издвајања граматичких морфема јер би то сувише компликовало графију. Очигледно су оне увек у споју са основном или творбеним наставком кад то захтевају услови силабизације.

б) И појединачне шумне фонеме у овом положају подлежу прозодијским условима силабизације без обзира на морфолошку границу:

бра-т/ић, ко-с/и(-ца), ла-ђ/ар, лу-д/ак, ме-к/ан, пу-т/аљ, ра-д/ост,
а такође и:

би-ље, зе-ље, те-ле-ћи, цве-ће ~ цви-је-ће, сте-ње ~ сти-је-ње.

./.

Утврдили смо да слог обједињује фонеме супротних фонетских особина и на тај начин гради контраст као бинарну јединицу прозодијске инфраструктуре која служи као основица фонолошког уобличења морфеме. Ова три фактора, инхерентни и прозодијски фонолошки фактори, и морфолошки, међусобно се укрштају у силабизацији. Ни један од њих нема апсолутну превагу над другима. Тако је силабизација симптом и производ основног својства слога, својства релационалности.

Радоје Симић